Review Of Research
ISSN:-2249-894X
Vol. 4 | Issue. 4 | Jan. 2015

मराठवाडी ग्रामीण कवितेतील जीवनदर्शन

कल्याण गोपनर

(मराठी विभाग) राजर्षी शाहू महाविद्यालय, परभणी.

सारांश - *मराठी साहित्यात वाङ्मय प्रवाह जन्माला आलेले आहेत. विविध वाङ्मय प्रवाहामुळे मराठी साहित्य †Ö•Ö ÃÖ´Ö¬¤ú झालेले आहे. वेगवेगळ्या प्रवाहाप्रमाणे ग्रामीण साहित्य हा एक प्रवाह आहे. ग्रामीण साहित्याचा प्रवाह खऱ्या अर्थाने सर्व प्रवाहाचा जीवंत झरा आहे. घ्रामीणङ जाणिवेपासून मराठी साहित्यात वेगवेगळे प्रवाह ¼ýœ झालेले आहेत. ग्रामीण साहित्य , साहित्याचे मूलबीज आहे. त्यावर संस्कार करून साहित्याचे वेगवेगळे दृष्टीकोन तयार झालेले आहेत. भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. त्यामुळे या देशातील लोकांचा बहुतांश व्यवसाय शेती आहे. भारत देशात सत्तर टक्के लोक खेड्यात राहतात. कोणताही देश समजून घ्यावयाचा असेल, तर प्रथम देशातील खेडी समजून घेतली पाहीजे. तेंव्हाच देश आकलन होतो. ग्रामीण जनता, खेडे हा देशाचा पाया आहे. तसेच ग्रामीण जनजीवनांचे प्रतिबिंब प्रत्येक वाङ्मय प्रकारात पाहायला मिळते. ग्रामीणतेच्या नावाखाली काहीतरी लेखन करणे म्हणजे ग्रामीण साहित्य मुळीच म्हणता येणार नाही, तर ग्रामीण संवेदनशीलता, त्या माणसांची भावना व अनुभव जेव्हा शब्दबध्द होतात. तेंव्हा ते ग्रामीण साहित्य म्हणून लिपिबध्द होते. ग्रामीण साहित्यात कविता, कथा, कादंबरी व इतर वाङ्मय प्रकार रुढ आहेत. त्यात प्रारंभी जानपद कविता लिहिली गेली आहे. खेड्यातील जनता अशिक्षित होती. त्यांना लिहिता वाचता येत नव्हते, म्हणून त्यांचा अनुभव त्यांना लेखणीच्या चिमटीत पकडता येत नव्हता. शहरातील मूठभर लोक चार भिंतीच्या आत बसून जानपद कविÖŸÖÖ लिहू लागले. त्यामुळे जानपद कविता , जीवंत परिपूर्ण वाटण्याऐवजी उपराटी वाटू लागली. याचे कारण म्हणजे शहरी लेखकांना ग्रामीण जीवनाचा अनुभव कमी असल्यामुळे लेखनात कसदारपणा जानवत नव्हता.*

प्रस्तावना –

ग्रामीण कविता प्रारंभी जानपदाच्या प्रवाहाने मराठी साहित्यात पाझरलेली आहे. ग्रामीण माणसाच्या भावभावना, निसर्ग, वातावरण , जित्राब इत्यादी ग्रामीण बोलीतून जानपद काव्य अवतरलेले आहे. जानपद कवितेत भा.रा. तांबे , यशवंत, गिरीश, चंद्रशेखर इत्यादींनी यांनी हेतुपूर्वक जानपद कविता लिहिलेली आपल्याला दिसून येते. श्री. बा. रानडे, अनंत काणेकर, ना.घ. देशपांडे, वा.गो. मायदेव. वि.भि. कोलते, भ.श्री. पंडीत ग.ह पाटील, ग.ल. ठोकळ , सोपानदेव चौधरी, के. नारखेडे, पा. श्रा. गोरे आदि लिहित्या वाचत्या लोकांनी ग्रामीण कविता आपापल्या भाषेत वाचकांना दिली. अक्षरशत्रू असलेल्या बहिणाबाईंनी देखील मरÖŠÖ वाचकांना कवितेतून ग्रामीण

जीवनाचा अनमोल ठेवा दिलेला आहे. मराठी ग्रामीण कवितेत आपापल्या प्रादेशिक बोलीतून, प्रादेशिक कविंनी ग्रामीण कविता आहे, परंतु व्यापकता लक्षात घेता या ठिकाणी मराठवाड्यातील काही मराठी ग्रामीण कविच्या कवितेचा विचार या ठिकाणी करण्यात आलेला आहे. त्यात ना.धों. महानोर, इंद्रजित भालेराव , भारत हंडीबाग , केशव देशमुख , माधव जाधव , ललित अधाने, चंद्रशेखर मलकमपट्टे आदि कविच्या कवितेचा विचार पुढील प्रमाणे करण्यात आलेला आहे.

ना.धो. महानोर हे मराठवाड्यातील ग्रामीण निसर्ग कवी आहेत. मराठवाड्यातील घ्पळसखेडङ या छोट्याशा ग्रामीण गावात कविचा जन्म ज्ञालेला आहे. शेतात राबत , कष्ट करत, फळबाग फुलवत कविता ना.धो. महानोर आहेत. त्यांचे घ्रानातल्या कविताङ, घ्वहीङ, घ्पावसाळी कविताङ, घ्अजिंठाङ, घ्पान-उडङ , घ्पळसखेडची गाणीङ, घ्गाथा शिवरायांचीङ, घ्तिचीकहाणीङ, घ्प्रार्थना दयाघनाङ इत्यादी काव्यसंग्रह प्रकाशित आहेत. घ्हे खेडे अंधाराचेङ ही त्यांचीच एक कविता आहे. त्या कवितेत ना.धो. महानोर म्हणतात –

‘हे खेडे अंधाराचे
हे खेडे प्रकाशÖÖ“Ö
जन्मोजन्मी लक्तरलेले
दु:ख घेऊन चालत आले’ (¯Ö. 152)

ग्रामीण जीवनातील वास्तवता ना.धो.महानोरांनी कवितेत मांडलेली आहे. महानोर एक ग्राम जीवनाचÖ †ÖÃ¾ÖÖ¤ü ‘ÖŸÖ»Ö»Ö संवेदनशील कवी आहेत. रात्रंदिन बळीराजा कितीही कष्ट केला, तरी त्याच्या जीवनातील दु:खाच्या हालअपेष्टा काही कमी होत नाहीत. ग्रामीण जनजीवन पूर्णत: निसर्गावर अवलंबून आहे. त्यामुळे निसर्ग वेळेवर प्रसन्न –ÖÖ»ÖÖ, Ÿır कष्ट उपसणारे लोक आनंदात जीवन जगतात अन्यथा अंधारात खिदपत पडलेली अवस्था त्यांच्या वाट्याला येते. ग्रामीण जीवनाच्या दु:खाची परंपरा अचानक निर्माण –ÖÖ»Ö»Öß नाही, तर बऱ्याच दिवसापासून चालत आलेला अविरत प्रवास आहे. त्याच वाटेने प्रत्येक माणूस चालण्याचा प्रयत्न करतो. नव्याने परिवर्तनाचा मार्ग शोधण्याचा प्रयत्न कोणीही करत नाही. कारण खेड्यातील लोकांची पारंपारिकतेव¸ü †¯ÖÖ¸ü ÁÖ¬¤üÖ †सते. पारंपारिक दु:खाची श्रध्दा पुढच्या पिढीवर लादण्याचे काम प्रत्येक गावातील पिढी करते. कवि महानोर म्हणतात –

‘मर्तिकाच्या दु:खापरीस
पांघर घालून आयुष्याचीङ (पृ. 152)
लखलख उन्हात न्हाऊन धुवून

बरसातीला गाते
हे खेडे मोरापरीस
मेघांसाठी भिरकत जाते.
ढेकळांच्या गर्तेमधून
मृगामधले गाणे गाते ’ (¯Ö.152)

अशिक्षित अडाणीपणामुळे ग्रामीण समाजाच्या राहण्याचा दर्जा सुधारलेल्या नाही. त्यांना तशा प्रकारचे ज्ञान प्राप्त ज्ञालेले नसते. ´ÖÖ×ÆüŸÖß“Öê, ज्ञानाचे संक्रमण करण्याचे साधन नसते. खेड्यातील लोकांना अनेक समस्या , अडचणी असतात, परंतु आपल्या मनातील दु:ख दुसऱ्याला सांगण्याची सवय त्यांना ज्ञालेली नसते. स्वत:च मनातल्या मनात जळत राहण्याची प्रवृत्ती असते. जीवंत असुनही मृतप्राय माणसासारखी अवस्था ज्ञालेली असते. चेहऱ्यावर आनंदाची ज्ञालर असते, पण अंत:करणात दु:खाची पखरण असते, तसेच मरणमय निर्जीव चेतना जाणवते. घ्हे खडे अंधाराचेङ या कवितेत कविने अविकसित , शुष्क कोरड्या जीवनाची वाताहत मांडलेली आहे. खेड्यात आनंद सहजासहजी प्राप्त होत नाही, तर त्यासाठी उन्हाळ्याच्या दाहकतेचे चटके सहन करावे लागते. आनंदाचे गाणे गाण्यासाठी उन्हाचा प्रखर मारा सहन करावा लागतो. मगच अविट अशा गोड साखरेची चव चाखता येते. मानवी जीवनात मुÃÖÔ¬ÖÖ¸ü ¯ÖÖ¾ÖÃÖÖ“ÖÖ ¾ÖÂÖÖ¾Ö होण्यासाठी अनुकूल परिस्थिती निर्माण करावी लागते. तेंव्हाच हिरवळीच्या ज्ञुळकेचा मनमुराद आस्वाद घेता येतो. ग्रामसंस्कृतीत घ्मोरङ

उन्मेद हर्षाचा प्रतीक आहे. मोराच्या शरीरात जो उत्साह असतो तसाच आनंद पावसाच्या आगमनाने माणसाला होतो. खेड्यातील सामान्य जीवन पावसासाठी आतूर होते. पाऊस माणसाच्या जीवनाचा अविभाज्य घटक आहे. एक नवसंजिवनी देण्याचे देण्याचे काम म'Ö†´ÖÖ करते. पावसाच्या वर्षावाने गावकऱ्यांना मोराने फुलविलेल्या पिसाऱ्यासारखा आनंद होतो. प्रत्येक वस्तीचा पाया माती आहे. मातीमध्ये सोनं तयार करण्याची क्षमता आहे. काळ्या आईच्या सेवेतून पोटाची खळगी भरते. म्हणून प्रत्येक व्यक्ती संघर्ष करतो. ढेकळांच्या गाठोळ्यात माणसांना तारण्याची शक्ती आहे. म्हणजेच माती मधून नव्या सजकतेची निर्मिती होते. माणसाला बोलतं करण्याची धमक मातीमध्येच आहे. घ्काळ्या आईचीङ ऊर्जा माणसाला विकासाच्या आलेखाकडे घेऊन जाते. रात्रंदिवस घाम गाळणाऱ्या बिचाऱ्या शेतकऱ्याला घ्काळी आईङ आनंदाने वाणीतून दोन शब्द स्फुरायला मदत करते. माती म्हणजे निसर्गाने मानवाला दिलेली भेट आÆê. ´ÖÖŸÖß म्हणजे नवा जन्म आहे. मातीचा सर्वस्व आत्मा पाऊस आहे. पाऊस नसेल तर मातीची किमया फुलणार नाही. त्यासाठी पावसाची आवश्यकता आहे. पावसामुळे माती नव्या नव्या सजीव धुमाऱ्यांना जन्म देते. पाऊस आणि पाणी यांच्या रसायानाने एक नवा स्वर्ग सौंदर्य तयार होतो. त्यासाठी माती, काळी कसदार व सुपीक असेल तर अक्षर या चिरकाल जन्माची निर्मिती होते.

या शोधनिबंधात दुसरे निवडलेले कवि इंद्रजित भालेराव आहेत. इंद्रजित भालेराव परभणी येथील –ज्ञानोपासक महाविद्यालयात मराठीचे प्राध्यापक म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांचे घ्पीक पाणीङ, घ्आम्ही काबाड्याचे धनीङ, घ्दूर राहिला गावङ, घ्कुळंबिनीची काहाणीङ, घ्पेराङ, घ्टाहोङ, घ्गाऊ जिजाऊस आम्हीङ इत्यादी कवितासंग्रह प्रकाशित आहेत. या काव्यासंग्रहातील घतिन्ही त्रिकाळङ ही एक कविता †ÖÆê.

> ‘तिन्ही त्रिकाळ घास घेताना
> पिकविणाऱ्याची ज्यांना आठवण येत नाही.
> ते शहरातले दुस्मान
> आणि सीतेच्या शोधासाठी पाठवलेले
> पण रावणांच्या लंकेतच रमलेले.
> आपल्याच पोटचे हनुमान ’ (¯Ö.154)

प्रत्येक माणसाला अन्नाची आवश्यकता आहे . अन्नाशिवाय मानव जगू शकत नाही. शरीराचे संरक्षण करण्यासÖÖŠß ÖÖÃÖ“Ö संगोपन, वाढ करण्यासाठी अन्नाची नितांत गरज आहे. धान्यांची निर्मिती शेतकरी घाम गाळून करतो. शेतकऱ्यांनी पिकवलेल्या धान्याचा उपभोग सर्वजन घेतात, परंतु त्याच्या कष्टाचा विसर पडतो . शेतात उत्पादन काढण्यासाठी श्रम लागतात, परंतु शेतकऱ्यांच्या श्रमÖ“ÖÖ विचार कोणीही करत नाही. असे लोक म्हणजे शहरातले काव्यबाज दुस्मन आहेत. चांगली माणसं म्हणून ज्यांची जडण-घडण होते तेच माणसे अंधाधुंदीचा कारभार लागले आहेत. प्रत्येकजन स्वतःचाचा विचार करू लागले, तर प्रामाणिकपणाचा आधार शिल्लक राहणार नाही, म्हणून शेतकऱ्याचा वाली कोणी उरलेला नाही. स्वतःच्या स्वार्थासाठी प्रत्येक व्यक्ती हापापलेली आहे स्वतःच्या पोटची खळगी कशी भरवता येईल. याचा विचार प्रत्येकजन करु लागला आहे. शहरातील लोक स्वतःचा फायदा करून घेण्यासाठी सकृत दर्शनी शेतकऱ्यांचा उदो उदो करतात, त्यातून आपली पोळी भाजून घेतात. शहरी माणूस शेतकऱ्यांच्या कष्टाचा विचार करत नाही. नेते लोक निवडून येण्यासाठी सतत शेतकऱ्याचे नाव तोंडात घेतात. कवि भालेराव म्हणतात –

> ‘लाखभर कुणबी विधवांचे
> कुंकू पुसणारे Æê ÆÖŸÖ
> कुणाला मारावी हाक आपले म्हणून?’ (¯Ö.155)

राजकारणी लोक शेतकऱ्याचा वापर धूर्तपणे करतात. भोळ्या भाबड्या माणसाची दिशाभूल करण्याचे काम नेते करतात. आपल्या देशात 70 टक्के लोक शेती करतात, म्हणूनच आपण अभिमानाने भारत हा कृषीप्रधान देश आहे, असे म्हणतो. हेच शहरातील लोक तसेच राजकारणी लोक स्वतः मलिदा खाण्यासाठी लाखो शेतकऱ्यांना निराधार करत आहेत. कोणत्याही योजनेचा लाभ खालच्या स्तरापर्यंत शेतकऱ्याला प्राप्त होऊदिले जात नाही. शेतकऱ्याचा सच्चा कोण आहे ? हे निश्चितपणे सांगता येत नाही. म्हणून शेतकऱ्याचा

खरा व सच्चा दाता उरलाच नाही. सर्वच राजकारणी, शहरातील लोक लुटारु –ााले आहेत. ही खंत कविनी घ्तिन्ही त्रिकाळङ या कवितेत ´ÖÖ›»Öß»ÖÖ †ÖÆê.

‘धनी’ या कवितेचे कवि भारत हंडीबाग आहेत. ही कविता ‘धनी’ या काव्यसंग्रहातील आहे. नवविचाराने प्रेÎ¸üÖ –ÖÖ»Öê»Öß गृहिणी आपल्या पतीला नातेसंबंधातील सूक्ष्म भेदभावाचे दर्शन घ्धनीङ कवितेत सांगते. कवि म्हणतात –

‘धनी
तुमास्नी मला दोन शब्द
बोलायची सुदीक सवड नसती.
थोरल्या जाऊबाई दादासाबास्नी
रोज सकाळी बंबातल्या गरम पाणेनं
वासाचं साबण लावून आंगूळ घालत्यात.
इस्टीलच्या पिलेटात गरम पवे देत्यात खायला.
गिलास भरून दूधानेतलं दूध देत्यात प्यायला’ (Ö.155)

एकत्र कुटुंब पध्दतीत सदस्यांची संख्या जास्त असल्यामुळे, पती-पत्नीला हितगुज करण्यास सवड भेटत नाही. ¤üÖ“ÖÖ¾Ö ÃÖÖ¬ÖÖ¤ü साधायचा असेल, तर इशारा, खूणाच्या साह्याने संवादाची देवाण-घेवाण करावी लागते. हे चित्र प्राचीन काळातील आहे. आजची कौटुंबिक परिस्थिती पूर्णपणे बदललेली आहे. ‘धनीङ कवितेच्या उलट चित्र आज पाहायला मिळत आहे. पूर्वी वडीलधाऱ्या लोकांच्या समोर पती पत्नीला बोलण्याचे धाडस होत नसे. एक आदरयुक्त संकेत, म्हणून पती पत्नी थोरामोठ्यांच्या समोर बोलत नसत. आजही ग्रामीण भागात पत्नी सासु सासऱ्यांच्या समोर आपल्या पतीला शक्यतो कमी बोलते. हेच सांकेतिक बोलणे लाखमोलाचं आहे. आजच्या पतीपत्नीतील भडक संवाद त्यांच्याच भावी वाटचालीत परिणाम करत आहे. या कवितेत घ्दादासाबङ एक सुसंस्कृत, सुशिक्षित असे महाविद्यालयीन प्राध्यापक आहेत. त्यामुळे सहाजिकच पत्नी आपल्या पतीची काळजी घेते. कुटुंब कितीही एकत्र पध्दतीचे असले, तरी शिक्षणाने, –ाानाने ÃÖÖ´Öé¬¤ü –ाालेली माणसं कोणाला घाबरत नाहीत. त्यांच्यात धाडस, आत्मविश्वास शिक्षणामुळे प्राप्त –ाालेला असतो. खेड्यातील लोकांपेक्षा शिक्षणाने सुसंस्कारीत –ाालेल्यांचे विचार पुढे गेलेले असतात. त्यामुळे कुणालाही न घाबरता आपल्या जोडीदाराची काळजी पत्नी घेते. दादासाबाचा पत्नीवरील जीव पुढील ओळीतून व्यक्त होतो.

‘दादासाब जाऊबाईस्नी आस्सऽऽ
खुणवतेत कालेजला जातांना
तवा जाऊबाई सुदिक तस्साच हात करत्यात
धाकल्या जोडीच तर विचारूच नका
ऊनाच्या तिरिंब्या अंगावर पडेस्तवर –ोपत्यात
तवा सासुबाई रोज त्यांच्या दाराशी जात्यात
अन् “उठाकिरं पोरानू कालेजची येळ –ÖÖ»Öß”
मनून कोकलत्यात’
अन् सासूबाईस्नी बाय बाय ममी मनून
हासतच जातेत कालेजला सिकायला’ (Ö.156)

कोणत्याही सदगृहस्थाची पत्नी खूप काळजी घेत असेल, तर तिची ओढ लागणे सहाजिक आहे. या कवितेत घ्जाऊबाईङ अगदी सकाळी उठल्यापासून ते महाविद्यालयात पतिराज जाईपर्यंत पूर्ण काळजी घेते, त्यामुळे नैसर्गिकपणे पती आपल्या पत्नीवर ज¾ÖÖ¯ÖÖ›ü ¯ÖÏê´Ö करेल यात कोणतीच शंका नाही. सुदृढ मनात निरोगी विचारांचा सुगंध दरवळेल, अशा वि“ÖÖ¸üÖ“Öê ‘•ÖÖ‰ú²ÖÖ‡Ô’ ¾Ö ‘¤üÖ¤üÖÃÖÖ²Ö’ Æê •ÖÖ›üÖ आहेत. प्रस्तुत कवितेत एकत्र कुटुंबतेचे चित्रण करण्यात आले आहे. या कुटुंबात दोन बायकांचा विस्तार आहे. एका आईने आपल्या दोन

´Ö»ÖÖ“ÖÖ –ानाचे बाळकडू देतांना दिसते. या कवितेत एका स्त्रीचा विस्तार आधुनिक विचारांचा आहे . मोठा प्राध्यापक आहे. तर धाकटी जोडी शिक्षण घेतात, धाकटे जोडपे घरी कोणत्याही प्रकारची मदत करत नाहीत. महाविद्यालय, अभ्यास या मध्येच मग्न असतात. सकाळी उशीरा धाकटी जोडी उठते. तेही सासुबाई दररोज उठवते. असा धाकट्या जोडीचा दिनक्रम कवितेत पहायला मिळतो. लग्नाचा विधी पार पडल्यानंतर, अपवाद अशा दाम्पत्यांनाच शिक्षणाची दारं खुली असतात. यापैकीच या कवितेतील एक दांपत्य आहे. लग्न –ाल्यांनतर सुनेला, तर कधी संधी नसते. ज्यांच्या घरी काळाच्या पुढे गेलेला विचार आहे, अशा कुटुंबात शिक्षणासाठी संधी असते. त्यात सुन असो की मुलगी असो , असा भेद घ्धनीङ कवितेत पहायला मिळते, तसेच सासू आणि सुनेतील समतेचा धागा कविने गुंफलेला आहे. पुढे कवि हंडीबाग म्हणतात-

‘ती सगळीच फिरतेत फटफटीवर
पर तुमी मला एखाद्य येळी तरी बैलगाडीत बसून
माळावरच्या जत्राला अगर मळ्यात आणलात का ?
ते दोघबी आपल्या बासकास्नी
रोज मनतेत सोनी सोनी
तुमी सवतीच मनून
सासुबाईनी तुमास्नी
लिव्हनं सिकायला लावलं नाही.
तुमीबी रात्रीच्या शाळेत जाऊन लई शिका.
अन् सावित्रिला फुलेंनी जसे शिकविलं
तस्ऽऽ मलाबी सिकवा’ (¯Ö.157)

पत्नी अडाणी, अशिक्षित असली, म्हणून काय –ाले ? तिलाही मन, भावना आहे, इच्छा आकांक्षा आहे. एकाच कुटूंबाच्या नात्यात अशा प्रकारचे सूक्ष्म भेद असतील, तर कोणत्याही पत्नीला वाईट वाटने स्वाभाविक आहे. सर्वच जÖÖ¾ÖÖ ¯ÖÝÖß²Ö¸¡Ö²Ö¸¡ मोटारसायकलवर फिरतात. तुम्ही मला साध्या बैलगाडीतही घेऊन फिरत नाहीत. पाश्चिमात्य संस्कृतीच्या प्रभावातून स्त्रीयांना टोपण नावाने हाक मारण्याची पध्दत आज रुढ –ालेली आहे. यातून वेगवेगळी नावे निर्माण –ालेली आहेत. मूळ नांव बाजुला असतात. टोपण नावाने पती आपल्या पत्नीला वेगवेगळ्या नावाने हाक मारतात. टोपण नावाची हाक एकूण अनपड पत्नीलÖÖ ¾ÖÖ‡™¡ ¾ÖÖ™¡ÝÖ. †Ö¯Ö»ÖÖ ¯ÖÝÖß इतर जावांप्रमाणे आपल्याला बोलावा, असे मनोमन वाटतÖ.

आपल्या घरात दीर शिकल्यामुळं त्यांच जीवन फारच चांगलं आहे. बुध्दी निर्मिकांने सर्वांनाच बहाल केलेली आहे, पण तिचा वापर, विनियोग योग्य पध्दतीने करता आला पाहिजे. बुध्दी, विचार अडाणी असणाऱ्या धन्याच्या पत्नीकडे आहे. धन्याचे गांव खेड नाही, तर एक शहर आहे. तुम्ही का शिकले नाहीत? बाकीचे भाऊ शिकलेत. हा खडा सवाल धन्याची पत्नी करते. तुम्ही सवतीचे असल्यामुळे ÝÖ´Æü»ÖÖ –ानापासून वंचीत ठेवले गेले. आपल्या मुलांना शिकवलेत, तुम्ही सवतीचे म्हणून शिक्षणापासून दूर ठेवले गेले. हा भेद धन्याच्या पत्नीला समजतो. या कवितेत पत्नी , पतीला शिक्षणाचा मंत्र देते. आपल्याला आदर्श जीवन जगायच असेल, तर भावाप्रमाणे सुखात जगायचे असेल, तर रात्रीच्या शाळेत जाऊन शिकले पाहिजे. फुल्यांनी जसे सावित्रीला शिकवले तसे मला ही शिकवा म्हणजेच चांगल्या आदर्श पध्दतीचे जीवन जगता येईल. अशा प्रकारच्या शिक्षणातील सकारात्मक आशावाद अडाणी धन्याच्या पत्नीने घ्धनीङ कवितेत व्यक्त केलेला आहे.

ग्रामीण जनजीवनाचे कवितेत अस्सल जीवनदर्शन घडविणारे घ्केशव सखाराम देशमुखङ आहेत. त्यांचे घ्ÖÖœाङ आणि घ्चालणारे अनवानी पायङ हे दोन काव्यसंग्रह आहेत. त्यांच्या घ्पाढाङ नावाच्या पहिल्या काव्यसंग्रहातील पाढा कविता आहे. या कवितेत कवि केशव देशमुख म्हणतात.

‘शेतकरी बारमाही सोलून निघालÖ»ÖÖ
x¿Ö¾ÖÖ¸¡Ö“ÖÛ ¯ÖÖ¾ÖÃÖÖôÛ ³ÖÖÀÖÖ
समजून घेण्याइतकी प्र–ÖÖ

निसर्गानं त्याच्या धोतराच्या सोग्यात टाकलेली
म्हणूनच माती खालच्या बियांच
अंकुरण्याच गाण
गुणगुणत तो जगतो हिमतीनं
बाकी त्यांचे व्यवहारातले पाढे
वर्गात पस्तीस गुण मिळवणाऱ्या पोरासारखेच' (Ö.158)

शेतकरी केंव्हा समाधानी नसतो. त्याला तशी परिस्थिती बनवते. कोणत्यान कोणत्या व्यथेमध्ये तो जड»Ö»ÖÖ †ÃÖÖŸÖÖ. ¿Öतकरी ज्या आशेवर जगतो, ती आशा म्हणजे शेती होय. निसर्गाचा पाऊस अनिश्चित स्वरुपाचा आहे. त्यामुळे पाऊस केंव्हा पडता, तर केंव्हा पडत नाही. शेतकरी निसर्गाकडून तसेच काव्यबाज सावकाराकडून नेहमीच भरडून निघता, म्हणून शेतकरी सतत जर्जर अवस्थेत जीवन जगतो. शेतकरी अडाणी जरी असला, तरी त्याच्या जाणतेपणा असतो. तो शेतीच्या बाबतीत प्र-ावंत असतो. कारण तो सतत शेतीच्या क्षेत्रात असल्यामुळे त्यातील बारकावे त्याच्या सहज लक्षात येतात. प्रत्येक शेतकरी बुध्दीमान, हुशार असतोच असे नाही. ŸÖÖ Æ¿ÖÖ¸ü नसला, तरी सततच्या अनुभवातून वैचारिक बनत जातो. पीकात कोणते बदल करायला पाहिजे. शेतीतील पीकात कोणते बदल नैसर्गिकपणे -ालेले आहेत. त्या पीकासाठी कोणत्या व्यवस्थापनाची आवश्यकता आहे. अशा विविध दूरदृष्टीची जाणीव त्ÖÖ»ÖÖ †Ö»Ö»ÖÖß असते. शेतकरी पीकावर, स्वत: व आपल्या कुटुंबाचे संगोपण करतो. शेतीत बियाणांची पेरणी कशी केली पाहीजे , बियाणे उवगण्यासाठी आवश्यक ओलावा आहे का? कोणत्या वातावरणात, हंगामात पेरणी केली पाहिजे इत्यादी अनुभवातून शेतकऱ्याचा आत्मविश्वÖÃÖ वाढतो. पीकाच्या बळावरच सरासरीपेक्षा जास्त प्रमाणात उत्पादन काढून जगण्याची हिंमत करतो. ग्रामीण भागातील शेतकरी शेतीच्या बाबतीत हुशार आहेत. शेतीत मशागत किंवा लागवड करण्याबाबतीत स्वयंपूर्ण आहेत. अशिक्षित असणारा शेतकरी सुशिक्षित माणसापेक्षा शेतीत त्याची गगन भरारी आहे. आजचे युग स्पर्धेचे, तसेच माहिती तंत्र-ानाचे आहे. याची त्याला जाणीव नाही. तो प्रमाणिकपणे तसेच इमानइतबारे शेतीची कामे पार पाडतो. त्याला शेतीशिवाय इतर बाबींचे -ान साधारण म्हणजेच जेमतेम आहे. व्यवहारिक -ान जीवन जगण्यासाठी आवश्यक आहे. शेतकरी व्यवहारिक जगतात कमी पडतो. शाळेच्या वर्गात साधारण बुध्दी असणाऱ्या विद्यार्थ्यासारखी अवस्था शेतकऱ्यांची आहे. पुढे कवि म्हणतात-

'शेतकरी बाजारात आला की
बाजाराच्या
लुटीच्या डोळ्यात
मुरू लागले त्याला वागवण्याची रचना
†¿ÖÖ ¾ÖôÖß
आधीच सोलून निघालेल्या शेतकऱ्याची दुखरी कहाणी
त्यांच्या जिभेतून सांडतो भाषेचा विस्तार
शेतकऱ्यांच्या पावसाळी जखमा
जिभेतून सांडणाऱ्या भाषेचा विस्तवामुळं
काहीशा येतात भरून' (¯Ö.159)

2ÖÖ•ÖÖ¸ü¯ÖÖŠüÖŸÖ ¾यापाऱ्यांचा गोड समज असतो की , शेतकऱ्याला काही ही समजत नाही. बिचारा शेतकरी प्रामाणिक असतÖ. आडते व्यापारी शेतकऱ्याला सोलून काढण्यासाठी लक्ष देऊन असतात. कोणकोणत्या स्वभावाच, राहणीमानÖचे लोक येतात. अशांची व्यापारी प्रतीक्षा करतात. शेतकऱ्याला कशा प्रकारे फसवता येईल, त्यातून आपली -ोळी कशी भरवता येईल, त्याचेच चिंतन सुरू असते. शेतकऱ्याला कशा प्रकारे उघड करता येईल, याच विचाराच्या बेतात व्यापारी असतात, परंतु त्याच्या कष्टाचा, घामाचा कोणीच सहानुभूतीपूर्वक विचार करत नाही. आडत्यांच्या समोर स्वत:ची खळगी असते, परंतु रांत्रंदिवस शेतात रगत ओकणाऱ्या शेतकऱ्यांचÖ विचार मात्र नसतो. शेतकऱ्यांच सर्वत्र शोषण होते. कुठेही त्यांच्या राबतेपणाचा विचार होत नाही. शेतकऱ्यांच्या अशिक्षितेत प्रामाणिकपणा दडलेला आहे. त्यामुळे व्यवहारातील चतुर बगळे शेतकऱ्याला नागव करतात. काव्यबाजपणे आपला हामला यशस्वी करतात. त्यातच

धन्यवाद व्यक्त करतात, म्हणून शेतकऱ्याला कुठेही धारा नाही. अर्थात शेतकरी सर्वत्र निराधार –ालेला आहे त्यामुळेच त्याच्या हाती ±ú़Ã़“़़ ¤ोर येत आहे. गळ्याचा फास म्हणजे जीवन नाही. तर येणाऱ्या समस्यांवर मात करून पुढे जाणे म्हणजे जीवन आहे. सध्या असे चित्र शेतकऱ्यांचे दिसत नाही. आजचा बळीराजा निसर्ग , पाऊस , वातावरण , कर्जबाजारीपणा , नापीकपणा इत्यादी घटकांना वैतागून जीवन संपवण्यात समाधान मानत आहे. याचा मुळात जाऊन विचार करणे अगत्याचे आहे. कवि कवितेत शेतकऱ्यांचे मनोगत व्यक्त करतो. शेतकऱ्याला दैनंदिन जीवनातील खाचखळगे माहित नसतात, त्यामुळे वाट्याला येणारा त्रास निमुटपणे सहन करतो. त्याच्या समोर दुःख सहन करण्याशिवाय पर्याय नसतो. अन्याय अत्याचारा विरोधात प्रतिकार करण्यासाठी त्याचे धाडस होत नाही. अगोदरच शेतकरी अनिश्चित पावसामुळे जर्जर –ालेला असतो. तो शिव्याशाप देण्याशिवाय दुसरे काहीही करु शकत नाही. मनातील आग , दुःख , वेदऩ बोली भाषेतून –नन–नीत व्यक्त करतो. ग्रामीण बोली म्हणजे भाषेचा खरा आत्मा आहे. त्यातून अर्थाचे वेगवेगळे वलये निर्माण होतात.

जगण्याची सुसंगती आणि विसंगती ग्रामीण प्रतिमेतून व्यक्त करणारे कवी घमाधव जाधवङ आहेत. घकयाधू काठङ या प्रातिनिधिक काव्यसंग्रहाचे संपादन कवीने केलेले आहे. घकयाधू काठङ या काव्यसंग्रहातील घ्बोलभांड तात्याचे पाणी आडवा धोरणङ ही कविता आहे. ग्रामीण प्रतिमेचा अस्सल नमुना म्हणजे घ्बोलभांड तात्याचे पाणी आडवा धोरणङ ही कविता आहे. कवि घमाधव जाधवङ यांचा जन्म ग्रामीण भागात –ालेला असल्यामुळे त्यांची निरीक्षण शक्ती सूक्ष्म आहे. लोकांच्या वागण्यातील व बोलण्यातील विसंगती दैनंदिन बोलीतून कवितेत व्यक्त –़़»़»़ß †़Æ. घग्रामीण प्रतिमाङ सर्वच लोकांच्या परिचयाच्या आहेत. या प्रस्तूत कवितेत प्रतिमा जीवंतपणे हुबेहुब –ालेल्या आहेत. तसेच मानवी वर्तनातील विसंगती ग्रामीण प्रतिमांच्या आधारे कवितेतून व्यक्त –़़»़»़ß †़Æ. कोणत्याही कवितेत प्रतिमा कायम असतात. काव्याच्या आशयात , अभिव्यकती रचना प्रकारात कोणतेही ब¤»़ –़़»़, Ÿ़¸ß ¯़×Ÿ़´़ ´़़¡़ कायमच राहतात, म्हणून कवितेचा खरा गाभा म्हणजे प्रतिमा आहे. कवि माधव जाधव प्रतिमारुपी कवितेत म्हणतात –

‘काय तात्या तुम्ही नुसते पाणी आडवा म्हणतात अन्
न्हानीतल्या पाण्याला काऊन रस्त्यावरती आणतात.
बोलतांना मिठूसारखे थेंब थेंब साठवा म्हणतात.
कं़»Æ़¯़री बंधाऱ्यातून पाणीही आडवा म्हणतात. ’ (¯़.159)

या कवितेत हवेत व्यर्थ गप्पा मारणारे घतात्याङ आहेत. दुसऱ्याला ब्रम्ह–ानाच्या गोष्टी सांगतात आपण मात्र कोरडे पाषाण असतात. प्रत्येकाच्या घरोदारी पाण्याचे महत्व सांगणारे तात्या स्वतः मात्र पाण्याच्या महत्वापासून दूरच असतात. घ्हाणीङ अस्सल ग्रामीण प्रतीमा आहे. मूळ शब्द न्हाणी हाच आहे. स्नान करण्याच्या ठिकाणाला आपण न्हाणी म्हणतो. शरीरावरील मैला, दुर्गंधी, तसेच वेगवेगळे वापरलेले रासायनिक साबणे इत्यादी घटकातून प्रदूषित –ालेले पाणी कवितेतील तात्या रस्त्यावर सोडतात. दुसऱ्याला पाणी आडवा म्हणतात. घपोपटङ हा आपल्या सर्वाच्याच परिचयाचा पक्षी आहे. पोपट शब्द उच्चारताच त्याची प्रतिमा आपल्या समोर उभी राहते. मानव त्याला प्रशिक्षित करुण त्याच्यातील बुध्दि कौशल्ये विकसीत केले जाते. मानवाच्या प्रशिक्षणानंतर तो गोड, मधूर वाणीत व्यक्तिची भविष्यवाणी करतो. अशाच प्रकारचे कवितेतील तात्या पोपटासारखे गोड बोलतात. कृतीत मात्र त्यांच्या काहीही दिसत नाही. पोपट प्रमाणे हवेत विहार करणारे घतात्याङ कवितेत आहेत. समाजात पुष्कळ लोक तत्व–ान सांगण्याचे काम करतात, पण तेच लोक तत्व–ान आत्मसात आणत नाहीत. याच अनुषंगाने कवि माधव जाधव म्हणतात-

‘बोलता खूप मस्त मस्त आचरणात नाही शिस्त
मोटारीचे पाणी तुमच्या रस्त्यावरती बिनधास्त
त्याची कधी तुम्हा वाटत नाही चिंता
–़़›। –ुडपे तुटून गेली
काळी आई बोडखी –़़»़ß.
बाप्पीभवन पाण्याचे Æß
प्रदूषणाने रोगराई आली ’ (¯़.160)

नैसर्गिक संपत्ती निसर्गाने दिलेली अनमोल संपत्ती आहे. नैसर्गिक संपत्तीचे मोल आपण कोणत्याही संपतीबरोबर करू शकत नाही. अक्षय मूल्यात मोडणारी संपत्ती म्हणजे पाणी आहे. गाव म्हंटल्यानंतर प्रत्येक गावात असंख्य बोलभांड व्यक्ती आहेत. मोटारीचे पाणी बिनधास्तपणे रस्त्यावर सोडतात. त्यांना काही चिंता वाटत नाही. दुसऱ्याला वागण्याची शिस्त सांगायची, आपण ´ÖÖ¡Ö ²ÖÖx¿ÖÃÖŸÖ रहायचे . बोललेल्या तत्वांची अमलबजावणी केंव्हाच करायची नाही. काळी आई म्हणजे जमीन, भूमाता होय. आपण सर्वजन धरित्रीवरचं आनंदाने जीवन जगतो. काळ्या आईचे सरंक्षण –ÖÖ› Ö, –Ö›¯Ö , लता , वेली करतात. तेच आज नाहिसे होत आहेत. म्हणूनच भूमाता उघडी, नागडी, बोडखी होत आहे. मानव स्वत:ची खळगी भरवण्यासाठी भंयकर प्रमाणात –ाडांची कत्तल करत आहे. जंगलामुळे पाऊस आकर्षिला जातो. ज्या परिसरात –ाडे नाहीत त्या ठिकाणी पाऊस अल्प प्रमाणात पडतो. पाण्यावरचं सर्वांच जीवन अवलंबून आहे. जे काही थोडफार पाणी बाष्पीभवनाद्वारे आकाशात जाते, म्हणूनच निसर्गाचे संतुलन राहिले नाही. निसर्गाच्या असंतुलनामुळे मानवी जीवनात वेगवेगळे विकार जडतात. सर्व सामान्य जनता आजारांना बळी पडत आहे. सृष्टीची जादू सर्वांना –ात आहे. कवितेतील तात्यासारखी असंख्य माणस फक्त बोल घेवडे आहेत. बोलले तसे चालत नाही. कवि माधव जाधव बोलभांड तात्याचे पाणी अडवा धोरण या कवितेत म्हणतात

‘थंडी गेली पाऊस गेला रखरख –ÖÖ»ÖÖ.
उरल्या सुरल्या धरित्रिला राहिला नाही वाली
ŒÖ¸ग आपले मानानेच वाहतात कधीमधी
शेतकरी राबराबून देतो तुम्हा अन्न
सूर्य ही विनामूल्य देतो पाऊस उन
करून सगळी लबाडी नुसत्या बाता हाणता
पाणी म्हणजे काय असते त्याचे महत्व हाय हाय असत.
£Öबभर पाण्याने चातकाची तहान भागते.
पाण्याशिवाय जग तसे सगळे शून्य असते’ (¯Ö.160)

‘¬Öx¸ãx¡Ö»ÖÖ’ कोणीच वाली राहिलेला नाही. पूर्वीच्या काळी धरित्रीला जे वातावरण पोषक होते . ते आता राहिलेले नाही. बऱ्याच गोष्टी बदललेल्या आहेत. धरित्रीवर बदल घडविण्यात प्रथमत: मानवच कारणीभूत आहे. कोणत्याही वस्तुचा वापर योग्य प्रमाणात केला पाहिजे. तरच त्याची महालुट होणार नाही. प्रारंभी माणूसच बदललेला आहे. निसर्गाला दोष देण्यात काहीच अर्थ नाही. त्यामुळेच पाऊस अवेळी पडत आहे. धरित्री आणि निसर्ग शेवटपर्यंत असंतुलित असेल, तर मानव जीवसृष्टी शिल्लक असेल की नाही , हे मात्र गूढ आहे. ‘शेतकरी’ काबाड कष्ट करणारा, रात्रंदिवस घाम गाळणारा, इमानदार, प्रामाणिक माणूस आहे. शेतकऱ्याची प्रतिमा आज, उद्या कायम राहणार आहे. जमिनीवर स्वत:च्या आईप्रमाणे बळीराजा भरभरून प्रेम करतो. सतत भूमातेची सेवा करणारा, प्रसंगी काळ्या मातीचा टिळा लावाणारा जीवाची पर्वा न करणारा शेतकरी आहे. या कवितेत ‘तात्या’ बोलतो, मात्र सुसंगत आणि वागण्याची चालण्याची रीत मात्र विसंगत आहे, म्हणून कवितेत तात्याची धरित्री संगत ठेवत नाही. खऱ्याचं खोटं आणि खोट्याच खरं करण्याचा अनेक लोका“ÖÖ ¯Ö“ÖÖŸÖÖ आहे. असे लोक पूर्ण व्यवहार खोटेनाटे पणे करतात. मोफत प्राप्त होत असलेल्या वस्तुच त्यांना मुल्ये नसते. काही तरी बोलून लोकांचे शोषण करणे, त्यातून आपला स्वार्थ साधणे अशा लोकांचा हेतू असतो. ‘चातकपक्षी’ हा निसर्गातील एक आगळावेगळा पक्षी आहे. चातकपक्षाची निर्मिती म्हणजे निर्मिकाने तयार केली एक किमयाच आहे. पाण्याचे महत्व , एका थेंबातील सामर्थ्ये या कवितेतील तात्याला पण समजलेले नाही, पाण्याचे मूल्ये समजले आसते तर पाण्याचा विनियोग व्यवस्थितपणे केला असता. पाणी म्हणजे जीवन हे चातक पक्षाला माहित आहे. पाण्याच्या एका थेंबाने त्याचे संपूर्ण जीवन तृप्त होते. चातक पक्षी इतरत्र कुठलेही पाणी प्राशन करत नाही, तर फक्त पावसाच्याच पाण्याचा आस्वाद घेतो. जेंव्हा केंव्हा पाऊस पडेल, तेव्हाच तहान भागवतो. इतकी जीवन जगण्याची महान ऊर्जा पाण्यात आहे. म्हणजेच पाण्याशिवाय जग शून्य आहे.

मराठवाड्यात अलीकडे नव्याने ग्रामीण कविता लिहिणारे नव्या पिढीतील कवि ‘ललित आधाने’ आहेत. त्यांचे पूर्णनाव ‘लक्ष्मण दगडू आधाने’ आहे. ‘ललित आधाने’ या टोपण नावाने काव्यलेखन केलेले आहे. त्यांच्या नावावर ‘कुणबी बापड’ हा काव्यसंग्रह प्रकाशित आहे. ‘कुणबी बापड’ या काव्यसंग्रहातून ‘शेतात पसरला गाळड’ ही कविता घेतलेली आहे. ‘ललित आधाने’ नव्या पिढीतील ग्रामीण सशक्त कवि आहेत. निसर्गात वेगवेगळ्या आपत्ती घडतात. त्या संकटाचे परिणाम निष्पाप लोकांना निमुटपणे सहन करावे लागते.

नैसर्गिक आपत्तीपूढे कुणाचेही निभाव लागत नाही. घ्शेतात पसरला गाळङ या कवितेत कविने अचानक निर्माण –ालेले संकट म्हणजेच पूर किती भयानक असते. यातून अस्मानी सुलतानी संकट कसे निर्माण होते. ग्रामीण जीवनाच्या दु:खद वाताहतीचे दर्शन कवितेत घडविले आहे. कवि आधाने कवितेत म्हणतात-

‘शेतात पसरला गाळ
वाळूत पसले दु:ख
डोळ्यातून गंगा वाहे
³ÖÃÖ¸ü ÆüÖŸÖÖ ¯Ö¸ü
ÃÖÃÖÖ¸ü वाहुनी जाता
बडवून घेतलेलं ऊर
गोठ्यात गायीच्या वेणा
¾ÖÖÃÖ¹ýþ ¾ÖÖÆü ¬ÖÖ¸üŸÖ
आकसून गेला नाळ’ (¯Ö.161)

कवितेत अचानकणे अस्मानी संकट निर्माण –ालेले आहे. शेती पूर्णपणे उद्ध्वस्त –ÖÖ»Ö»Öß †ÖÆê. बांधबंधारे नाल्यांची नासधूस –ालेली आहे. महाप्रलयकारी पूर म्हणजे प्रचंड मोठा रुद्रावतार आहे. पुराच्या अवतारापुढे सर्वच शक्त्या फिक्या पडतात. शेतातील पिक नाहीसी –ÖÖ»Ö»Ö †ÖÆêŸÖ. ¯Ö¸üÖ“Öß ¯Öß¸üÃÖ£ÖÖŸÖß पाहून तहान भूक सर्वांचीच हरवते. पुरामुळे शेती संपूर्णपणे वाळूमय –ालेली आहे. त्याचे वाळुत शेतकऱ्यांचा उदरनिर्वाह सामावलेला आहे. ग्रामीण जीवनाच्या वाताहतीचे दर्शन कवितेत पहावयास मिळते. पुराची आहाकार परिस्थिती पाहताच कुणाच्याही डोळ्यातून अश्रूधारा वाहू लागतात. कवितेत ग्रामीणत्वाच्या संसाराची पूर्णपणे उ¬¤ÃÖŸÖÖ –ालेली आहे. चांगला संसार तयार करण्यासाठी कित्येक दिवस घालावे लागतात. फुलविलेला संसार नाहिसा करण्यासाठी काहीच क्षण लागतात. प्रचंड अशा धो-¬ÖÖ पावसाने उदयास आलेल्या पुरामुळे संसाराची बेचिराख –ालेली आहे. ही वाताहत पाहून प्रत्येकाचेच मन कारूण्याच्या –ऱ्याला वाट करून देते. ग्रामीण जीवनात जनावराशिवाय पर्याय नाही. शेतकऱ्यांचा, कष्टकऱ्यांचा, जित्राबवर खूप जीव असतो, तसेच प्राण्यांना तळहाताच्या फोडाप्रमाणे जपतात. गायीचं स्थान प्रत्येक हिंदूवासीयांच्या मनात आदरांचं आहे. गाय म्हणजे कामधेनू आहे. गायीपासून ग्रामीण लोकांना अनेक फायदे मिळतात. गाय दूध देते आणि तिच्या पासून जन्माला आलेल गोर शेतीच्या कामासाठी उपयोगी येते. ×ŸÖ“Öß विष्ठा शेतीला सेंद्रिय खत म्हणून उपयोगात आणली जाते. गाय वेदनामय प्रसुतीतून वासराला जन्म देते. तेच वासरु जर पुरात वाहून गेले, तर तिच्या मनाची अवस्था केविलवाणी होते. असा चिंतन विचार कवितेत मांडलेला आहे-

‘भळभळच्या जखमा ओल्या
´Ö¤üŸÖß““Ö “ÖÖÔû»Ö ´ÖßŠû
मनात जळती धग
जगण्याचा –ÖÖ»ÖÖ ³ÖÖŸÖÖ
†Ö³ÖÖÔû ¯Ö™û»Ö ¤üÖ¸üß
ÆüÖ •Öß¾Ö ³ÖÖ•Ö»ÖÖ †ÖŸÖÖ
आता वेडी होऊनी जनी
पूर आला आला म्हणते.
†न् धावा धावा म्हणतांना
ती नदी किनारी फिरते.’ (¯Ö.162)

सर्व संसाराचं नैसर्गीक संकटाने रसातळाला गेला असेल, तर वेगवेगळ्या संघटना, सामाजिक संस्था, शासन कितीही सहानुभूती म्हणून मदत केले, तरी शेतकऱ्यांच्या खचलेल्या भावना शांत होत नाहीत. घ्शेतात पसरला गाळङ या कवितेत घ्जनाबाईङ जात्यासारख

अव्यहत खडतर जीवन जगते. तरीही काळाने जनाबाईच्या संसाराला पूर्णविराम दिला आहे. जनीच्या रक्ताला इतके मोल आहे की, तीच्या रक्ताने पीठ मळवून भाकर तयार करावी इतकी साधना जनाबाईची कुटुंबाबद्दल आहे. अस्मानी सुलतानी संकटातील जखमा ताज्या असतांना पुन्हा त्यावर मदतीचे मीठ चोळण्याचे काम समाज करतो.कवितेत जनाबाईचे मनपूर्णपणे धगधगत्या य-ïकुंडाप्रमाणे –ÖÖ»Ö»Ö †ÖÆê. अग्नीच्या निखाऱ्याप्रमाणे कवितेत ग्रामीण माणसाचे जीवन –ालेले आहे. पुराच्या दुभंगलेपणतून जीवन जगण्याची मनस्थिती शिल्लक राहिलेली नाही. त्यांच जीवन म्हणजे वारा भरलेल्या कातड्याच्या पिशवी प्रमाणे –ालेले आहे. संपूर्ण आभाळच घरावर कोसळलेले आहे की काय ? अशी विदारक परिस्थिती निर्माण –ÖÖ»Ö»ÖÖ †ाहे. पुराच्या संकटात जीव पूर्णपणे भाजला गेलेला आहे , तसेच हारपून, करपून गेलेला आहे. ग्रामीण माणसाच्या कंबरा कोलमडल्या आहेत. या कवितेत जी घ्जनीङ आहे. ती पूर पाहून मनाने कोलमडते. प¸Ö´ÖÖê मानसिक, आर्थिक, सजीव नुकसान –ाल्यामुळे, तिच्या मनाला धक्का बसलेला आहे. ती पूराच्या आघाताातून सावरू शकत नाही. कारण तिचे संपर्ण कुटुंबच पुरात वाहून गेले आहे. तिच्या मनावर पुराचा परिणाम –ालेला आहे.्ती वेड्यासारखी नदी किनारी फिरते.

मराठवाड्यातील ग्रामीण कविपैकी घ्चंद्रशेखर मलकमपट्टेङ शेवटचे कवि आहेत. चंद्रशेखर मलकमपट्टे इंग्रजी विषयाचे प्राध्यापक आहेत. तरीही ग्रामीण कविता सशक्तपणे मांडताना दिसतात. त्यांचा घ्काळ भुईच्या पोटातङ हा कवितासंग्रह प्रकाशित आÆê. याच काव्यसंग्रहातून घ्देव माणूस जळतोङ ही कविता घेतलेली आहे. ग्रामीण जीवनाची व्यथा , वेदना अत्यंत जोरकसपणे त्यांच्या कवितेतून अभिव्यक्त होते. राबराब राबूनही अर्धपोटी राहणारा बाप आणि मायीची भूमिवरील माया त्यांच्या कवितेतून साकार होते. काबाडकष्ट करणाऱ्या शेतकऱ्यांची शोकांतिका घ्देव माणूस जळतोङ या कवितेत मांडलेली आहे. कवि म्हणतात-

‘देव माणूस जळतो.
दाह भरल्या रानात
†ÖÝÖÖ –ालीय गुडूप
घड काळजाची लाट
–Ö¸ü ³Ö‡“Ö †Ö™»Ö
नाही वाहत ग पाट
ÆÖ¸¯ÖÖê ×ÝÖ“Ö ´Öनं
होई माती कासाविस
ÃÖÖ¸Ö ×¿Ö¾ÖÖ¸ü ±ãú»ÖÖ¾ÖÖ
हाच एक तिचा ध्यास’ (¯Ö. 163)

मान्सून कितीही वेळेवर पडला, तरी शेतीतून मिळालेल्या उत्पादनाला योग्य प्रमाणात भाव मिळत नाही. उलट त्याच्या पदरी ×¯ÖÖêवणूकच येते, म्हणूनच शेतकऱ्याला सर्व जमीन आगमय दिसू लागते. शांतता , समाधान त्याला जमिनीत दिसत नाही. सुगीचे दिवस कितीही चांगले आले, तरी प्रामाणिक शेतकऱ्याला न्याय मिळत नाही. उलट अधिकाधिक त्याचे मन दुखमय होत जाते. माणूस हा समाजशील प्राणी आहे. हा विचार फक्त कागदावरच शिल्लक राहिलेला आहे. या विचाराचा उपयोग वास्तवात मात्र शून्य होतांना दिसतो. माणूस सध्या क्षणिक सुखाच्या मागे लागलेला आहे. मानव सृष्टीत कोणती व्यक्ती चांगली आहे. कोण वाईट आहे. यात फरक या भेद सांगता येत नाही, म्हणून शेतकऱ्याला सर्व माणसे स्वार्थी दिसतात. अशा वागण्यानेच निसर्गाचे सुध्दा सÓÝÖ»Öन बिघडलेले आहे. भूगर्भातील जलपातळी कमी होण्यास मानवच कारणीभूत आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या नशिबी नैराश्य येत आहे. घ्माताङ जीवसृष्टीची काळजी घेणारी प्रेमाचा सागर आहे. भयावह परिस्थिती पाहून तिचे मन कोमेजून गेलेले आहे. तरी जीवंत असली तरी शेतकऱ्यांची शोकांतिका पाहून तिचे मन मृतप्राय –ालेले आहे. ग्रामीण भागाता आजही मातीला घ्काळी आईङ म्हणतात. काळी आई निर्जीव जरी असली, ŸÖß ÝÖÓß ÃÖ•Öß¾Ö होऊन चिंतातूर अवस्थेत बोलते. सारा शिवार फुलला पाहिजे. पानं, फुले , फळे इत्यादीतून शिवाराची भाषा आकलन –ाली पाहिजे. यातून मिळणारा आनंद निराळाच असतो. शेतकऱ्यांच्या ग्राम जीवनाची व्यथा कवि मांडतो.

‘ध्यास जिवाला लावून
किती पुरवावी आस
शेवटला सरतांना

लांब कासऱ्याचा फास
कुणब्याच्या पोटी याव
हाती कासरा धराया
•ÖÖ¾Ö ´ÖÖÝÖß ´ÖÖÝÖß ÆÖÝÖÖ.
-Ö>¡ ±ÖÃÖÖ»ÖÖ उराया
¿ÖÝÖ •ÖÖ•Ö¾ÖÖ¾Ö †ÖÝÖÖ
कडा पापणी पाण्यान
कुणब्याच्या पोटी याव
हाती कासरा धराया
•ÖÖ¾Ö ´ÖÖÝÖß ´ÖÖÝÖß ÆÖÝÖÖ.
धड फासाला उराया’ (¯Ö.163)

काळजी करून करून शेतकरी व्याकुळ –ालेला आहे. कोरडा ध्यास प्रत्येक माणसाला रसातळाला घेऊन जाते. काळजीतून काही तरी फल निष्पत्ती बाहेर पडली पाहीजे, तरच शरीर –िजण्याला अर्थ आहे. अन्यथा रिकामी काळजी काहीच कामाची नसते. कितीही प्रयत्न करुनही हाती यश प्राप्त होत नसेल, तर कासरा घेतल्याशिवाय पर्याय नाही. त्याला समाजाचा मानसिक त्रास होतो. त्यामुळे स्वतःची जीवणयात्रा संपवल्याशिवाय पर्याय नाही.

वातावरणाच्या बदला बरोबर निसर्गही बदलेला आहे. त्यामुळे पुन्हा पुन्हा नैसर्गिक आपत्ती ओढवत आहे. शेतीमध्ये घातलेले मूळ भांडवल निघत नाही. त्यामुळे शेती कसणे फार अवघड –ाले आहे. कामगारंची मजुरी वाढलेली आहे. जमीन पाडून किंवा पडीक ठेवण्यापेक्षा शेतकरी जमीन कसतो. शेवटी शेतकऱ्याच्या नशिबात डोळ्यातून दुःखाचे अश्रू गाळल्याशिवाय पर्याय नसतो अशी केविलवाणी अवस्था कुणब्याच्या नशिबी निर्माण –ालेली आहे. कुणब्याच्या पोटाला जन्म घेतल्यानंतर आनंदाचे स्वप्न काही पाहता येत नाही. अपवादच शेतकऱ्याच्या कुटुंबात आनंदाचे वातावरण पहायला मिळते. अस्मानी सकंट जर ओढवल, तर त्याच्यात सहन करण्याची ताकद नसते. त्यांच्यात वैचारिक क्षमतेचा आभाव असतो. परिपक्वतेच्या जाणीवा सुदृढ –ालेल्या नसतात, म्हणूनच शेतकऱ्याच्या नशिबी शोकांतिकेची वेळ येते. ग्रामीण कवितेत शेतकरी , त्यांचे दुःख , त्यांची दैना मध्यवर्ती केंद्रबिंदू आहे. दैनंदिन जीवन जगतांना, रोजी रोटीचा प्रश्न सोडवण्यासाठी काबाडकष्टाशिवाय पर्याय नाही. त्यातुन ही त्यांच्या वाटयाला अपयशच प्राप्त होते. एखाद्या शेती तं–ÖÖ»ÖÖ ¿ÖÝÖß“Öß भाषा समजत नाही, परंतु शेतकरी अडाणी असला, तरी प्र–ावंत असतो, त्याला पानाफुलांची , निसर्गाची भाषा कळते. पण व्यवहाराच्या बाजारात व्यापारी त्याचे –ान शून्यवत करतात. व्यापारी माणूस कुणब्याच्या कष्टाचा विचार करत नाही. व्यापारी फक्त चांगले अन्न सेवन करण्याचे काम करतो. जेवणाच्या वेळी पिकवणाऱ्या शेतकऱ्याची साधी आठवण सुध्दा केली जात नाही. ज्याच्या मेहनतीतून तयार –ाालेले अन्न आपण खातो एवढी तरी कृत–ÖÝÖÖ Š¾ÖÖवी, ही माफक अपेक्षा शेतकऱ्यांची आहे.

ÃÖÓ¤ü³Ö :-

1.‘मध्ययुगीन व आधुनिक कविता.’ संपादक - मा.मा. जाधव, प्रा. भुसारे , कै .प. औरंगाबाद , प.आ. जून 2008.

कल्याण गोपनर
(´Ö¸üÖšüß ×¾Ö³Öाग) राजर्षी शाहू महाविद्यालय, परभणी.